

وضعیت کمی تولید پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی با رویکرد اسلامی در دانشگاه فردوسی مشهد طی سال‌های ۱۳۶۳-۱۳۹۳

اکرم راچمنی^۱محسن نوکاریزی^{*۲}عاطفه شریف^۳

۱. کارشناسی ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشگاه فردوسی مشهد
 ۲. دانشیار گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشگاه فردوسی مشهد (نویسنده‌مسئول)
 ۳. استادیار گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس
 Email: m.nowkarizi@um.ac.ir

چکیده

هدف: هدف بررسی وضعیت کمی پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی با رویکرد اسلامی در دانشگاه فردوسی مشهد به‌منظور تعیین نقش این دانشگاه در تولید علم اسلامی بود.

روش‌شناسی: این پژوهش از نظر هدف کاربردی و از نظر روش، پژوهش حاضر در حوزه علم‌سنجی قرار می‌گیرد که با رویکرد توصیفی-تحلیلی انجام شد. در ترسیم نقشه علمی نیز از هم‌رخدادی واژگانی استفاده شد. جامعه آماری این پژوهش شامل کلیه پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی با رویکرد اسلامی در چهار حوزه تحصیلی یادشده و در دوره مذکور بود. در این پژوهش نمونه‌گیری انجام نشد و کل پایان‌نامه‌ها و رساله‌های با رویکرد اسلامی چهار دانشکده جامعه هدف در دانشگاه بررسی شد.

یافته‌ها: در بازه زمانی پژوهش ۱۲۰۱ عنوان پایان‌نامه و رساله با رویکرد اسلامی در دانشگاه فردوسی مشهد به ثبت رسیده بود که از این تعداد، رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی با ۳۴۱ عنوان بیشترین و رشته زبان و ادبیات انگلیسی و زبان و ادبیات فرانسه هر یک با ۵ عنوان کمترین فراوانی را داشتند. در میان حوزه‌های تحصیلی، دانشکده الهیات بیشترین و دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی نیز کمترین سهم را در تولید پایان‌نامه‌ها و رساله‌هایی اسلامی داشتند. ۱۰۷۲ عنوان از پایان‌نامه‌ها مربوط به کارشناسی ارشد و ۱۲۹ عنوان نیز مربوط به دکتری بود. موضوع قرآن، حقوق جزا (فقه) و تفاسیر به‌عنوان موضوع‌های برتر شناخته شدند. همچنین متوسط رشد سالانه تولید پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی با رویکرد اسلامی برابر با ۳۵.۴۴ درصد بود که با توجه به میزان رشد سالانه ۳۲.۸۳ درصدی کل پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی در طی سال‌های مورد پژوهش، از رشد زیادی برخوردار بود. از ۲۱۰ عنوان مقاله علمی مستخرج از آنها، ۱۳۳ عنوان سهم مقطع کارشناسی ارشد و ۷۷ عنوان مربوط به مقطع دکتری بود. نقشه علمی پایان‌نامه‌ها و رساله‌های اسلامی شناسایی‌شده با استفاده از نرم‌افزار Vosviewer ترسیم و تحلیل شد. نتایج نشان دادند که این نقشه بر اساس تحلیل هم‌واژگانی از ۷ خوشه موضوعی تشکیل شده بود. نوع شبکه هم‌واژگانی نیز پیوسته بود. بر اساس خوشه‌بندی سلسله‌مراتبی نیز ۲۳ خوشه موضوعی شناسایی شد که قرآن به‌عنوان رانت شناسایی و ۲۲ خوشه دیگر در بطن آن قرار داشتند.

نتیجه‌گیری: هرچند روند تولید پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی با رویکرد اسلامی در این دانشگاه طی سال‌های مورد بررسی سیر صعودی داشته و از رشد زیادی برخوردار بوده است، اما با این وجود، این روند در حوزه‌های تحصیلی مختلف این حوزه یکنواخت نبوده است. بنابراین مسئولان امر پژوهش در این دانشگاه برای بهبود این وضعیت بایستی برنامه‌ریزی و شرایطی فراهم نمایند تا دانشجویان و پژوهشگران انگیزه لازم جهت انجام پژوهش‌هایی با رویکرد اسلامی را کسب و در جهت بهبود و افزایش تولید علم دینی در این دانشگاه اقدام نمایند.

واژگان کلیدی: پایان‌نامه و رساله، علوم انسانی اسلامی، موضوعات اسلامی، علم‌سنجی، دانشگاه فردوسی مشهد.

دریافت: ۱۳۹۶/۱۱/۱

پذیرش: ۱۳۹۷/۳/۵

مقدمه و بیان مسئله

تولید علم در هر کشوری نشان‌دهنده میزان توسعه‌یافتگی آن کشور است و توسعه پایدار را برای جامعه به ارمغان می‌آورد. با توجه به تغییرات روزافزون جهانی، جامعه‌ای می‌تواند در عرصه رقابت‌های جهانی حضور پررنگ و پیروزمندانه‌ای داشته باشد که توان تولید علم و نوآوری را داشته باشد. در این میان، پژوهش نقش اساسی را ایفا می‌کند. نقش پژوهش در توسعه‌یافتگی کشورها انکارناپذیر و تولید علم تنها از طریق پژوهش امکان‌پذیر است، و این امر از وظایف اصلی دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی است. برای تعیین پیشرفت علمی به‌دست‌آمده در حوزه‌های موضوعی مختلف، در دانشگاه‌ها، همواره باید آنها را مورد سنجش و ارزیابی قرار داد. امروزه یکی از معتبرترین روش‌های ارزیابی تولیدات علمی، استفاده از شاخص‌های علم‌سنجی است. از سویی دیگر، سنجش و پایش تولیدات علمی یک یا چند حوزه علمی بدون استفاده از شاخص‌های کمی، تقریباً غیرممکن شده است. به همین دلیل پژوهشگران به‌منظور سنجش و ارزیابی متون علمی به روش‌های کمی روی آورده‌اند (نوروزی چاکلی، ۱۳۹۰، ص ۹۴). شاخص‌های علم‌سنجی، برای ارزیابی وضعیت یک رشته یا موضوع مشخص نیز به کار می‌رود (لولیس، سانچز-مارکز، دی آرودا ریس و بندیتو، ۲۰۰۹).

پژوهش‌های مربوط به هر حوزه‌ای باید پوشش مناسبی نسبت به مسائل مختلف آن حوزه داشته باشد. نادیده‌گرفتن یا فراموشی برخی موضوعات و توجه صرف به موضوعات خاص ممکن است منجر به از دست‌رفتن سرمایه پژوهشی یک کشور شود (خان دیزجی، ۱۳۹۰).

با توجه به اهمیت پایان‌نامه‌ها و با توجه به انرژی، زمان و هزینه‌ای که صرف تهیه آنها می‌شود، شناسایی و آگاهی از گرایش‌ها و محتوای موضوعی این نوع از تولیدات علمی ضروری به نظر می‌رسد.

یکی از گرایش‌های موضوعی، حوزه اسلام و زمینه‌های موضوعی مرتبط با آن است که همواره حائز اهمیت بوده است. در واقع پژوهش‌هایی با محوریت اسلامی در اوضاع کنونی کشور و جهان با توجه به این نکته که جایگاه هر کشوری به وسیله فعالیت‌های علمی - پژوهشی تعیین می‌گردد از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است (کریمی، ۱۳۸۹). حوزه علوم انسانی، نقشی اساسی در احیای هویت و فرهنگ دینی - ملی و توسعه علوم و فناوری بر عهده دارد. اما با وجود اهمیت علوم انسانی، این حوزه در دانشگاه‌های کشور ما آن‌گونه که لازم است مورد توجه قرار نگرفته است. دانشگاه فردوسی مشهد نیز به‌عنوان بزرگ‌ترین دانشگاه شرق کشور نقش مهمی در تولید علم در کشور ایفا می‌کند. این دانشگاه در سال ۱۳۹۲ شمسی و ۲۰۱۳ میلادی، بر اساس نتایج نظام رتبه‌بندی ملی پایگاه استناد علوم جهان اسلام، جایگاه سوم را در میان دانشگاه‌های جامع کشور داشته است. همچنین بر اساس نتایج نظام رتبه‌بندی بین‌المللی سایماگو، در میان دانشگاه جهان اسلام رتبه ۲۷ و در میان دانشگاه‌های جهان رتبه ۸۹۷ را کسب نموده است. در پژوهش‌های انجام‌شده رشد تولیدات علمی این دانشگاه از سیر صعودی برخوردار بوده است (فتاحی، دانش و سهیلی، ۱۳۹۰). اما با این وجود، در میان حوزه‌های تحصیلی و گروه‌های آموزشی این دانشگاه میزان تولیدات علمی حوزه علوم انسانی کمترین سهم را در تولیدات علمی این دانشگاه داشته است (نوکاریزی و زینلی چهکنند، ۱۳۹۱). پژوهش حاضر می‌تواند مسئولان و دست‌اندرکاران امر پژوهش در دانشگاه فردوسی مشهد و نیز مسئولان پژوهشکده مطالعات اسلامی در علوم انسانی در این دانشگاه را نسبت به سهم تحصیلات تکمیلی حوزه علوم انسانی این دانشگاه، در احیا و ترویج و اشاعه فرهنگ اسلامی آگاه کند تا در جهت رفع معضلات موجود و تدوین برنامه‌ها و تخصیص بودجه، در

جهت تشویق دانشجویان و پژوهشگران به انجام پژوهش‌هایی با رویکرد اسلامی، و در شاخه‌های خاص کم‌کارشده بکوشند. افزون بر این نتایج پژوهش حاضر می‌تواند دانشجویان، اساتید، پژوهشگران حوزه علوم اسلامی و گروه‌های مختلف آموزشی را با خلأهای موجود و بخش‌هایی که نیاز به پژوهش‌های گسترده‌تری دارد در این حوزه آشنا کند. بر این اساس، مسئله پیش‌رو در این پژوهش مشخص نبودن سهم بخش تحصیلات تکمیلی حوزه علوم انسانی این دانشگاه در زمینه تولید علم در حوزه موضوعی اسلام و نیز وضعیت رشد این حوزه و موضوعات کار شده بود. از این رو این سؤال مطرح است که وضعیت پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی با رویکرد اسلامی، و شاخه مرجح در این حوزه و مقاله‌های منتشرشده از این تولیدات در دانشگاه فردوسی مشهد چگونه است و چه میزان رشد را می‌توان برای آنها متصور بود؟

سؤال‌های پژوهش

1. تولید پایان‌نامه‌ها و رساله‌های علوم انسانی با رویکرد اسلامی در چهار دانشکده ادبیات و علوم انسانی، الهیات، علوم اداری و اقتصاد و علوم تربیتی و روانشناسی در بازه زمانی سال‌های ۱۳۶۳ تا ۱۳۹۳ در دانشگاه فردوسی مشهد به چه میزان است؟
2. موضوعات اسلامی عمده بررسی شده در پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها در چهار دانشکده ادبیات و علوم انسانی، الهیات، علوم اداری و اقتصاد و علوم تربیتی و روانشناسی کدام‌اند؟
3. میزان رشد تولید پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی با رویکرد اسلامی در دانشگاه فردوسی مشهد چقدر است؟
4. تا چه حد میزان رشد تولید پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی با رویکرد اسلامی در چهار دانشکده ادبیات و علوم انسانی، الهیات، علوم اداری و اقتصاد و علوم تربیتی و روانشناسی با فرمول رشد تولیدات علمی مطابقت دارد؟
5. وضعیت کمی مقاله‌های مستخرج از پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی با رویکرد اسلامی در چهار دانشکده ادبیات و علوم انسانی، الهیات، علوم اداری و اقتصاد و علوم تربیتی و روانشناسی چگونه است؟
6. ترسیم نقشه علمی پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی با رویکرد اسلامی در چهار دانشکده ادبیات و علوم انسانی، الهیات، علوم اداری و اقتصاد و علوم تربیتی و روانشناسی چگونه است؟

پیشینه پژوهش

علم‌سنجی و سنجش و ارزیابی تولیدات علمی حوزه‌ای پویا و به‌سرعت در حال رشد است. اما در اینجا به بررسی برخی پژوهش‌های مرتبط با این حوزه موضوعی و علم‌سنجی پرداخته می‌شود. در پژوهشی پایان‌نامه‌های مقطع کارشناسی ارشد حوزه علوم انسانی دانشگاه بین‌المللی اسلامی مالزی در بین سال‌های ۱۹۹۱ تا ۱۹۹۹ توسط عبدالایه^۱ (۲۰۰۴) مورد بررسی قرار گرفت. نتایج نشان داد که نرخ رشد پایان‌نامه‌ها از نظر تعداد و نیز تأکید بر موضوعات مذهبی و فلسفی، و استفاده از روش‌های مصاحبه‌ای و پرسش‌نامه‌ای در طی سال‌های ۱۹۹۶ تا ۱۹۹۹ روند رو به رشدی داشته است. همچنین میزان رشد پایان‌نامه‌ها به ۷.۲۶۶ درصد و تعداد استادان راهنما از ۳۵ نفر به ۹۴ نفر طی

1 . Abdoulaye

سال‌های ۱۹۹۶ تا ۱۹۹۹ افزایش یافته بود. در پژوهشی دیگر، ویلسون و مارکوسووا^۱ در سال ۲۰۰۴ به بررسی مقاله‌های علمی منتشر شده در روسیه در طی سال‌های ۱۹۸۰ تا ۲۰۰۰ از طریق نمایه استنادی علوم، پرداختند. نتایج نشان دادند که تولیدات علمی روسیه از سال ۱۹۸۰ تا ۱۹۹۰ رشد صعودی داشته است اما از سال ۱۹۹۱ کاهش ۲۰ تا ۲۴ درصدی در زمینه انتشارات علمی داشته است ولی از سال ۱۹۹۴ به بعد رشد تولیدات علمی رو به افزایش بوده است. به گونه‌ای که نرخ رشد ۶ درصد در دهه ۱۹۸۰ به ۳۱ درصد در سال ۲۰۰۰ افزایش یافته است.

در پژوهشی شاخص‌های کیفی پایان‌نامه‌های برتر دینی کشور در مقطع دکترا و سطح چهار حوزوی در طی سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۷ توسط گودرزی و صفی (۱۳۸۹) مورد بررسی قرار گرفت. روش پژوهش، فراتحلیلی و جامعه هدف شامل تمامی رساله‌های دکترا و سطح چهار حوزه می‌شد که در موضوع دین اسلام طی سال‌های مورد پژوهش در مراکز مختلف علمی و پژوهشی کشور دفاع شده و رتبه الف و نمره ۱۹ و بیشتر را کسب کرده بودند. در مجموع ۱۸۵ عنوان رساله شناسایی شد. یافته‌های بخش توصیفی پژوهش نشان دادند که بیشترین رساله‌های برتر دینی مورد بررسی با ۳۳ درصد در رشته علوم قرآن و حدیث دفاع شده بود. رشته فقه و حقوق اسلامی با ۱۷٫۸ درصد و رشته فلسفه و کلام اسلامی با ۱۶٫۷ درصد در رتبه‌های بعدی قرار داشتند. بر حسب جنسیت نیز ۱۹ درصد کل رساله‌ها مربوط به زنان و ۸۱ درصد مربوط به مردان بود. در پژوهشی دیگر، فتاحی، دانش و سهیلی (۱۳۹۰)، وضعیت جهانی تولیدات علمی دانشگاه فردوسی مشهد را در طی دو دهه (۱۹۹۰-۲۰۱۰) در وبگاه علوم، با هدف ترسیم نقشه علم این دانشگاه را با استفاده از روش علم‌سنجی مورد بررسی قرار دادند. یافته‌ها نشان داد که در مجموع سهم پژوهشگران این دانشگاه در وبگاه علوم در دوره زمانی مورد بررسی، ۲۳۱۸ مدرک بوده است و نرخ رشد متوسط سالیانه برابر ۳۴٫۲ درصد این دانشگاه نشان‌دهنده روند صعودی رشد انتشارات در آن می‌باشد.

تیرگر، یمین فیروز، نیکخواه و موسوی (۱۳۹۱) در پژوهشی به بررسی میزان استفاده از قرآن و یا دیگر منابع فقهی در پایان‌نامه‌های دانشجویان پزشکی و دندانپزشکی پرداختند. در مجموع ۵۱۱ پایان‌نامه مورد بررسی قرار گرفت که ۲۰۷۷۶ منبع علمی در آنها مورد استفاده قرار گرفته بود. بررسی داده‌ها نشان داد که تنها ۱۹ منبع مرتبط با مضامین مذهبی در جامعه هدف استفاده و کاربرد منابع مذهبی در پایان‌نامه‌های پزشکی و دندانپزشکی بسیار محدود گزارش شد. در پژوهشی دیگر، پژوهش‌های قرآنی در عرصه بین‌المللی در آی اس آی توسط خاصه، احمدی‌نژاد و حجازی (۱۳۹۱) بررسی و تحلیل شد. نتایج حاصل از پژوهش نشان داد در فاصله زمانی تعیین شده، ۲۹۲ مدرک در زمینه پژوهش‌های قرآنی در پایگاه یادشده وجود داشت. در میان دانشگاه‌ها، دانشگاه میشیگان در حوزه پژوهش‌های قرآنی نسبت به سایر دانشگاه‌های جهان در رتبه اول قرار داشت و کشور ایران نیز تنها ۱۵ مقاله در این زمینه در آن پایگاه به چاپ رسانده بود.

در زمینه تحلیل کمی تولیدات علمی نیز، در پژوهشی نوکاریزی و زینلی چهکنند (۱۳۹۱) به بررسی کمی تولیدات علمی اعضای هیئت علمی دانشگاه فردوسی مشهد از سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۰ پرداختند. این پژوهش از نظر روش، علم‌سنجی و جامعه آماری آن شامل تمامی تولیدات علمی نمایه شده در پایگاه استنادی وب آو ساینس بود. نتایج نشان دادند که در بازه زمانی مورد مطالعه ۱۸۹۸ اثر در قالب‌های مختلف تولید شده است که مقاله علمی با ۱۷۵۶ مورد بیشترین و مقاله مروری با ۱۶ مورد کمترین سهم را به خود اختصاص داده‌اند. رشد تولیدات علمی نیز در مجموع دارای روند صعودی بوده است. یافته‌ها همچنین بیانگر آن بود که مردان بیشتر از زنان در تولیدات علمی سهم داشتند.

1 . Wilson & Markusova

حوزه علوم پایه و گروه شیمی بیشترین میزان تولید و حوزه ادبیات علوم انسانی کمترین سهم را در تولیدات علمی داشته است.

در پژوهشی سالمی و کوشا (۱۳۹۲) به مقایسه تحلیل هم‌استنادی و تحلیل هم‌واژگانی در ترسیم نقشه کتابشناختی دانشگاه تهران پرداختند. در این پژوهش از دو روش تحلیل هم‌استنادی و تحلیل هم‌واژگانی برای ترسیم نقشه علمی دانشگاه تهران استفاده شد. برای تحلیل هم‌استنادی از نرم‌افزار Citespace و برای تحلیل هم‌واژگانی از نرم‌افزار Vosviewer استفاده شد. تعداد خوشه‌های تشکیل‌شده بر اساس تحلیل هم‌استنادی ۱۴ خوشه و خوشه‌های هم‌واژگانی ۶ خوشه بودند. یافته‌های نقشه هم‌واژگانی نشان داد که خوشه‌های شناسایی‌شده از هم مجزا نبوده و با هم ارتباط مستقیم یا غیرمستقیم داشتند.

صدیقی (۱۳۹۳) در پژوهشی، بررسی کاربرد روش تحلیل هم‌رخدادی واژگان در ترسیم ساختار حوزه‌های علمی (مطالعه موردی: حوزه اطلاع‌سنجی)، با استفاده از روش‌های مختلف علم‌سنجی، تحلیل هم‌واژگانی و تحلیل شبکه پرداخت. به‌منظور ترسیم نقشه موضوعی در این پژوهش از نرم‌افزار Vosviewer استفاده شد. نتایج نشان دادند که مفاهیم در سطح نقشه از پراکندگی نسبتاً خوبی برخوردار بودند و به حوزه‌های موضوعی متنوع و مختلفی پرداخته شده بود. نقشه هم‌رخدادی واژگانی در حوزه اطلاع‌سنجی یازده خوشه موضوعی را مشخص کرد. از شاخص‌های مرکزیت نزدیکی، درجه‌ای و بینیت برای تحلیل شبکه هم‌رخدادی واژگان استفاده شد. در شبکه ترسیم‌شده تعداد گره‌ها ۱۳۰ گره و تعداد رابط‌ها ۵۹۹ یال بود. شبکه ترسیم‌شده نیز از نوع پیوسته بود.

پایان‌نامه‌های انجام‌شده در حوزه برنامه‌ریزی راهبردی در ترکیه طی سال‌های ۲۰۰۳ تا ۲۰۱۴ موضوعی پژوهشی بود که توسط آکتان^۱ (۲۰۱۴) انجام شد. در این پژوهش ۱۵۰ پایان‌نامه مقطع کارشناسی ارشد و دکتری بررسی شد. در این میان ۱۳۵ پایان‌نامه متعلق به مقطع کارشناسی ارشد و ۱۵ پایان‌نامه سهم مقطع دکتری بود. در پژوهشی دیگر وضعیت رشد و توسعه کمی تولیدات علمی انرژی هسته‌ای در سطح جهانی در پایگاه اطلاعاتی «وب آو ساینس» طی سال‌های ۱۹۸۰ تا ۲۰۱۳، توسط ونکاتسان و سانوسکودی^۲ (۲۰۱۴) مورد بررسی قرار گرفت. نتایج پژوهش نشان دادند که در مجموع، ۲۰۱۶ مقاله در زمینه‌های مختلف این حوزه منتشر شده بود. کشور آمریکا با ۲۵ درصد انتشارات در رتبه اول قرار داشت و در مجموع، تولید متون پژوهشی در حوزه انرژی هسته در سطح جهان، افزایش تدریجی داشت. در پژوهشی دیگر، آراجو و الیورا^۳ (۲۰۱۵) به بررسی پژوهش‌های علمی، با هدف مشخص کردن اساسی‌ترین موضوعات مربوط به فناوری در حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی در برزیل پرداختند. کار به روش علم‌سنجی انجام شد. یافته‌های پژوهش نشان دادند که مجلات با انتشار بیشترین مدارک در زمینه اطلاع‌رسانی در رتبه اول قرار داشتند و ۸۲ درصد از نویسندگان تقریباً ۲ مقاله در زمینه فناوری به چاپ رسانده بودند.

پژوهش‌های انجام‌شده در حوزه علم‌سنجی بسیار گسترده است و روزبه‌روز بر تعداد آن افزوده می‌شود و این امر ناشی از افزایش تولید علم است. بر اساس پیشینه‌های بررسی‌شده، در بیشتر مطالعات علم‌سنجی بررسی تولیدات علمی به‌صورت کلی و بیشتر در قالب مقاله علمی پرداخته شده و کمتر پایان‌نامه‌ها به‌عنوان نوعی از تولیدات علمی به‌صورت مجزا بررسی شده است. البته در این مورد هم آثاری مشاهده شد که در حوزه موضوعی مورد مطالعه این پژوهش نبود. در این میان نیز تولیدات علمی حوزه علوم انسانی نیز به‌صورت جامع بررسی نشده است و نیز با توجه

1. Aktan
2. Venkatesan & Thanuskody
3. Araujo & Oliveira

به اهمیت موضوع اسلام، مشخص نیست که چه کارهایی در این زمینه از سوی پژوهشگران حوزه علوم انسانی کشور ما انجام شده است.

روش شناسی پژوهش

این پژوهش در حوزه پروژه‌های علم‌سنجی قرار می‌گیرد و به روش توصیفی - تحلیلی انجام شد. با استفاده از علم‌سنجی می‌توان میزان پژوهش‌های هر کشور، نهاد، فرد و یا هر رشته علمی را از نظر کمی مشخص کرد (بذرافشان و مصطفوی، ۱۳۹۰). داده‌ها با استفاده از سیاهه واری گردآوری شد. جامعه آماری این پژوهش شامل کلیه پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی با رویکرد اسلامی در چهار حوزه تحصیلی ادبیات و علوم انسانی، الهیات، علوم اداری و اقتصاد و علوم تربیتی و روانشناسی در دانشگاه فردوسی مشهد طی سال‌های ۱۳۶۳ تا ۱۳۹۳ بود. در این دوره زمانی ۱۲۰۱ عنوان پایان‌نامه و رساله با رویکرد اسلامی توسط دانشجویان بخش تحصیلات تکمیلی، در جامعه هدف نگاشته شده بود.

به منظور سنجش روایی سیاهه واری از روش روایی صوری و محتوایی استفاده شد. بدین منظور سیاهه واری در اختیار چند تن از متخصصان و صاحب‌نظران و اساتید گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی قرار گرفت و از نظرات ایشان برای اصلاح سیاهه واری تنظیم شده استفاده شد. به منظور تعیین پایایی سیاهه واری، ده درصد از کار تعیین موضوع پایان‌نامه‌ها افزون بر پژوهشگر توسط یک نفر از متخصصان حوزه علوم اسلامی انجام شد. از آزمون تی جفتی استفاده شد و همبستگی بین داده‌ها بیش از ۹۵ درصد بود. لذا بر این مبنا پایایی ابزار تأیید شود. نتایج با استفاده از آمار توصیفی تحلیل شد. به منظور توصیف و تحلیل داده‌ها از نرم‌افزارهای اکسل و آماری «اس پی اس اس»^۱ استفاده شد. نقشه علمی پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها نیز با استفاده از نرم‌افزار Vosviewer ترسیم شد.

یافته‌های پژوهش

سؤال ۱. تولید پایان‌نامه‌ها و رساله‌های علوم انسانی با رویکرد اسلامی در چهار حوزه ادبیات و علوم انسانی، علوم اداری و اقتصاد، علوم تربیتی و روانشناسی و الهیات در بازه زمانی سال‌های ۱۳۶۳ تا ۱۳۹۳ در دانشگاه فردوسی مشهد به چه میزان است؟

میزان تولید پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی با رویکرد اسلامی در چهار دانشکده ادبیات و علوم انسانی، علوم اداری و اقتصاد، علوم تربیتی و روانشناسی و الهیات در بازه زمانی سال‌های ۱۳۶۳ تا ۱۳۹۳ در دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۲۰۱ عنوان بود (جدول ۱).

همان‌گونه که در جدول ۱ مشاهده می‌شود تعداد کل رشته‌های حوزه علوم انسانی در دانشگاه فردوسی مشهد در دوره یادشده ۲۵ رشته بوده است که از این تعداد ۲۲ رشته دارای تولید پایان‌نامه و رساله با رویکرد اسلامی بودند. رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی با دارا بودن بیشترین تعداد پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها (۳۴۱ عنوان)، ۲۸.۴ درصد از کل پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها را به خود اختصاص داد و رشته‌های زبان و ادبیات انگلیسی و زبان و ادبیات فرانسه هر یک با ۵ عنوان (۰.۴ درصد)، کمترین سهم را در تولید پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی داشتند. در ادامه وضعیت تولید پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها برحسب دانشکده (جدول ۲) و نیز مقطع تحصیلی مشخص شد.

1 . Statistical Package for Social Sciences

جدول ۱. توزیع فراوانی تولید پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی با رویکرد اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد

ردیف	رشته	فراوانی	درصد
۱	ادیان و عرفان تطبیقی	۳۲	۲.۷
۲	اقتصاد	۱۷	۱.۴
۳	تاریخ	۶۸	۵.۷
۴	تاریخ و تمدن اسلامی	۲۹	۲.۴
۵	جغرافیا	۶	۰.۵
۶	حسابداری	-	-
۷	حقوق	۱۶	۱.۳
۸	روانشناسی	۳۱	۲.۶
۹	زبان‌شناسی	۱۱	۰.۹
۱۰	زبان و ادبیات انگلیسی	۵	۰.۴
۱۱	زبان و ادبیات روسی	-	-
۱۲	زبان و ادبیات عرب	۹۰	۷.۵
۱۳	زبان و ادبیات فارسی	۶۸	۵.۷
۱۴	زبان و ادبیات فرانسه	۵	۰.۴
۱۵	علم اطلاعات و دانش‌شناسی	-	-
۱۶	علوم اجتماعی	۱۸	۱.۵
۱۷	علوم تربیتی	۲۲	۱.۸
۱۸	علوم سیاسی	۳۴	۲.۸
۱۹	علوم قرآن و حدیث	۱۳۹	۱۱.۶
۲۰	فقه و مبانی حقوق اسلامی	۳۴۱	۲۸.۴
۲۱	فلسفه و حکمت اسلامی	۹۹	۸.۲
۲۲	فلسفه و کلام اسلامی	۱۱۴	۹.۵
۲۳	مدیریت	۷	۰.۶
۲۴	مشاوره	۷	۰.۶
۲۵	معارف اسلامی	۴۲	۳.۵
	مجموع	۱۲۰۱	۱۰۰

جدول ۲. توزیع فراوانی تولید پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی با رویکرد اسلامی بر حسب دانشکده

ردیف	دانشکده	فراوانی	درصد
۱	ادیات و علوم انسانی	۲۷۱	۲۲.۶
۲	الهیات	۷۹۶	۶۶.۱
۳	علوم اداری و اقتصاد	۷۴	۶.۲
۴	علوم تربیتی و روانشناسی	۶۰	۵
	مجموع	۱۲۰۱	۱۰۰

دانشکده الهیات با ۷۹۶ عنوان (۶۶.۱ درصد)، بالاترین فراوانی و دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی نیز با ۶۰ عنوان (۵ درصد)، کمترین فراوانی را به خود اختصاص دادند. درضمن از کل ۱۲۰۱ پایان‌نامه و رساله، ۸۹.۳ درصد در مقطع کارشناسی ارشد و بقیه در مقطع دکتری تولید شده بود. درضمن حدود ۸۹ درصد مقالات در مقطع کارشناسی ارشد و بقیه در مقطع دکتری تولید شده بود.

سؤال ۲. موضوعات اسلامی عمده بررسی شده در پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها در جامعه هدف کدامند؟

در کل، ۲۶۱ موضوع اسلامی در پایان‌نامه‌ها و رساله‌های جامعه هدف طی سال‌های مورد بررسی شناسایی شد. ۸۶ موضوع مختلف به صورت مشترک، با فراوانی ۱ مورد (۰.۱ درصد) در پایین‌ترین سطح قرار داشتند و ۱۱ موضوع با فراوانی نسبتاً زیاد در آن بین مشاهده شد که سیاهه آن در جدول ۳ آمده است.

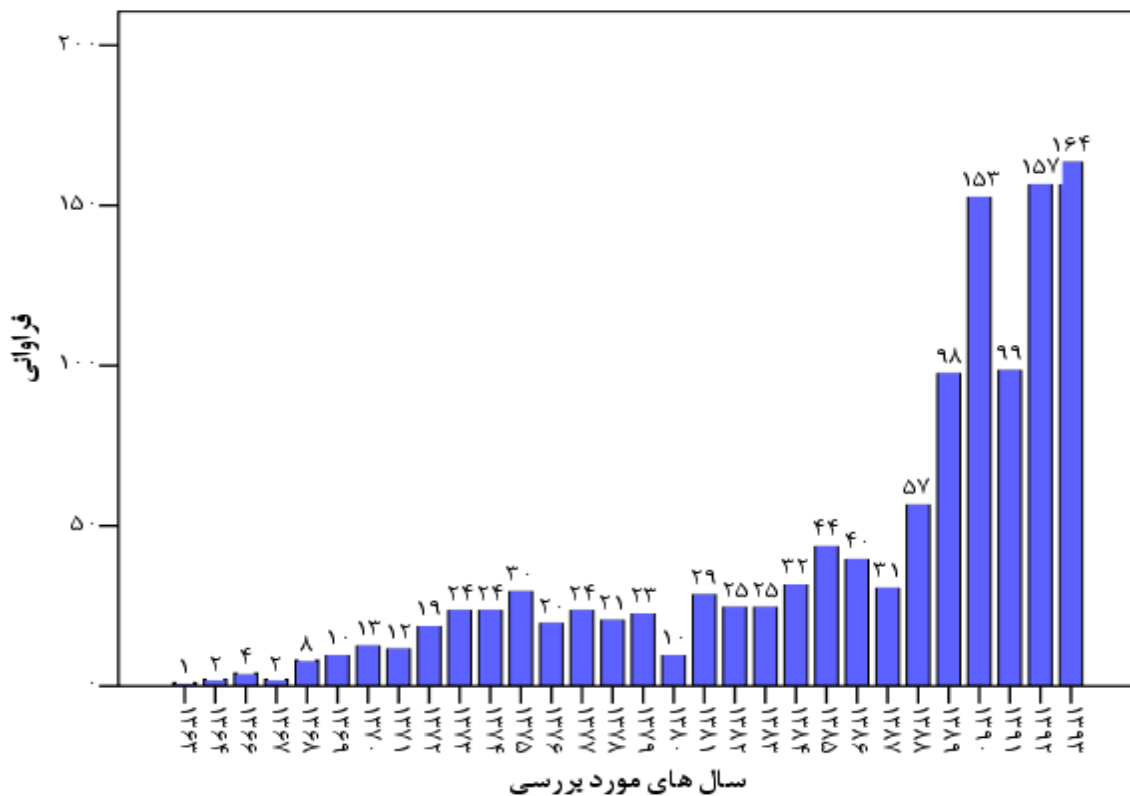
جدول ۳. سیاهه موضوعات با فراوانی زیاد در میان کل موضوعات مطرح شده در پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها

ردیف	موضوع	فراوانی	درصد	درصد فراوانی تجمعی
۱	قرآن	۴۳	۳.۵	۳.۵
۲	حقوق جزا (فقه)	۳۲	۲.۷	۶.۲
۳	تفاسیر	۳۱	۲.۶	۸.۸
۴	قرآن- مسائل ادبی	۲۱	۱.۷	۱۰.۵
۵	مفسران	۲۱	۱.۷	۱۲.۲
۶	دین	۲۱	۱.۷	۱۳.۹
۷	معاد	۲۰	۱.۷	۱۵.۶
۸	فقه- قواعد	۱۹	۱.۶	۱۷.۲
۹	احادیث	۱۸	۱.۵	۱۸.۷
۱۰	خدا- صفات	۱۸	۱.۵	۲۰.۲
۱۱	قرآن- ترجمه	۱۸	۱.۵	۲۱.۷

همان‌گونه که در جدول مشاهده می‌شود، موضوع‌های قرآن با ۴۳ مورد (۳.۵ درصد) بالاترین فراوانی، و احادیث، خدا- صفات و قرآن- ترجمه با ۱۸ مورد (۱.۵ درصد) پایین‌ترین فراوانی در میان موضوع‌های متواتر را به خود اختصاص دادند. در مجموع ۲۱.۷ درصد کل کارهای انجام شده در این حوزه متعلق به این موضوع‌ها بود. ۸.۸ درصد کارها در سه موضوع قرآن، حقوق جزا (فقه) و تفاسیر انجام شده بود.

سؤال ۳. میزان رشد تولید پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی با رویکرد اسلامی در دانشگاه فردوسی مشهد چقدر است؟

به منظور محاسبه میزان رشد، ابتدا فراوانی تولید پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها در هر سال تقسیم بر فراوانی تولید پایان‌نامه‌ها و رساله‌های سال قبل آن و سپس ضربدر ۱۰۰ شد. سپس مجموع میزان رشد سال‌های مورد بررسی تقسیم بر تعداد کل سال‌های مورد بررسی در پژوهش شد. نتایج نشان دادند که در طول ۳۱ سال به‌طور میانگین، این رشد معادل ۴۴.۳۵ در هر سال بود. روند تولید در دوره مورد بررسی در نمودار ۱ به تصویر کشیده شده است.

نمودار ۱. روند تولید پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی با رویکرد اسلامی در دانشگاه فردوسی مشهد

همان‌گونه که مشاهده می‌شود، میزان رشد تولید پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی با رویکرد اسلامی دارای یک سیر صعودی یا نزولی منظم نبوده بلکه با نوعی افزایش و کاهش نامنظم روبه‌رو بوده است. اما در مجموع سال‌های ۱۳۹۳، ۱۳۹۲ و ۱۳۹۰ نقطه اوج تولید پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی بوده است. در سال‌های ۱۳۶۷ و ۱۳۸۰ کمترین میزان تولید پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها در طی دوره مورد پژوهش مشاهده شد.

سؤال ۴. تا چه حد میزان رشد تولید پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی با رویکرد اسلامی در جامعه هدف با فرمول رشد تولیدات علمی مطابقت دارد؟

میزان رشد سالانه تولید پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی با رویکرد اسلامی در دانشگاه فردوسی مشهد در طی سال‌های مورد بررسی، برابر با میزان رشد ۴۴.۳۵ درصدی بود که این میزان رشد نسبت به میزان رشد سالانه ۳۲.۸۳ درصدی کل پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی در آن دانشگاه در مدت مشابه بیشتر بود. در ضمن این رشد همگام و همسو با پیشرفت علمی کشور در سال‌های اخیر بوده است (فتاحی و دیگران، ۱۳۹۰).

سؤال ۵. وضعیت کمی مقاله‌های مستخرج از پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی با رویکرد اسلامی در جامعه هدف چگونه است؟

بر اساس نتایج به‌دست‌آمده از مجموع ۱۲۰۱ عنوان پایان‌نامه و رساله شناسایی شده در جامعه هدف در بازه زمانی مورد پژوهش (۱۳۶۳-۱۳۹۳)، ۲۱۰ عنوان (۱۷.۵ درصد) مقاله علمی تولید شده بود. توزیع این مقالات در مقاطع کارشناسی ارشد و دکتری در جدول ۴ ترسیم شده است.

جدول ۴. توزیع فراوانی مقاله مستخرج از پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی با رویکرد اسلامی بر حسب

مقطع تحصیلی

ردیف	مقطع تحصیلی	مقاله		کل پایان‌نامه‌ها یا رساله‌ها	
		درصد	فراوانی	تعداد	درصد
۱	کارشناسی ارشد	۱۱.۱	۱۳۳	۱۰۷۲	٪۸۹
۲	دکترا	۶.۴	۷۷	۱۲۹	٪۱۱
	مجموع	۱۷.۵	۲۱۰	۱۲۰۱	۱۰۰

همان‌گونه که مشاهده می‌شود، تعداد ۱۳۳ عنوان مقاله (۱۱.۱ درصد) مربوط به مقطع کارشناسی ارشد و بقیه (۶.۴ درصد) سهم مقطع دکترا بود. به‌بیانی دیگر، حدوداً از هر ۸ پایان‌نامه کارشناسی ارشد در این حوزه فقط یکی و در مقطع دکتری، از هر ۱.۷ رساله یک مقاله تولید شده است. در تولید مقاله‌های علمی مستخرج از پایان‌نامه‌های مقطع کارشناسی ارشد، رشته‌های فلسفه و حکمت اسلامی و علوم قرآن و حدیث هر یک با ۲۱ عنوان مقاله (۱.۷ درصد) بیشترین سهم و رشته زبان و ادبیات انگلیسی با ۱ عنوان مقاله (۰.۱ درصد)، کمترین سهم را به خود اختصاص دادند. در مقطع دکترا، رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی با ۳۹ عنوان مقاله علمی (۳.۲ درصد)، در بالاترین سطح و رشته زبان‌شناسی با ۱ عنوان مقاله علمی (۰.۱ درصد)، در پایین‌ترین سطح تولید مقاله قرار داشتند.

سؤال ۶. ترسیم نقشه علمی پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی با رویکرد اسلامی در جامعه هدف چگونه است؟

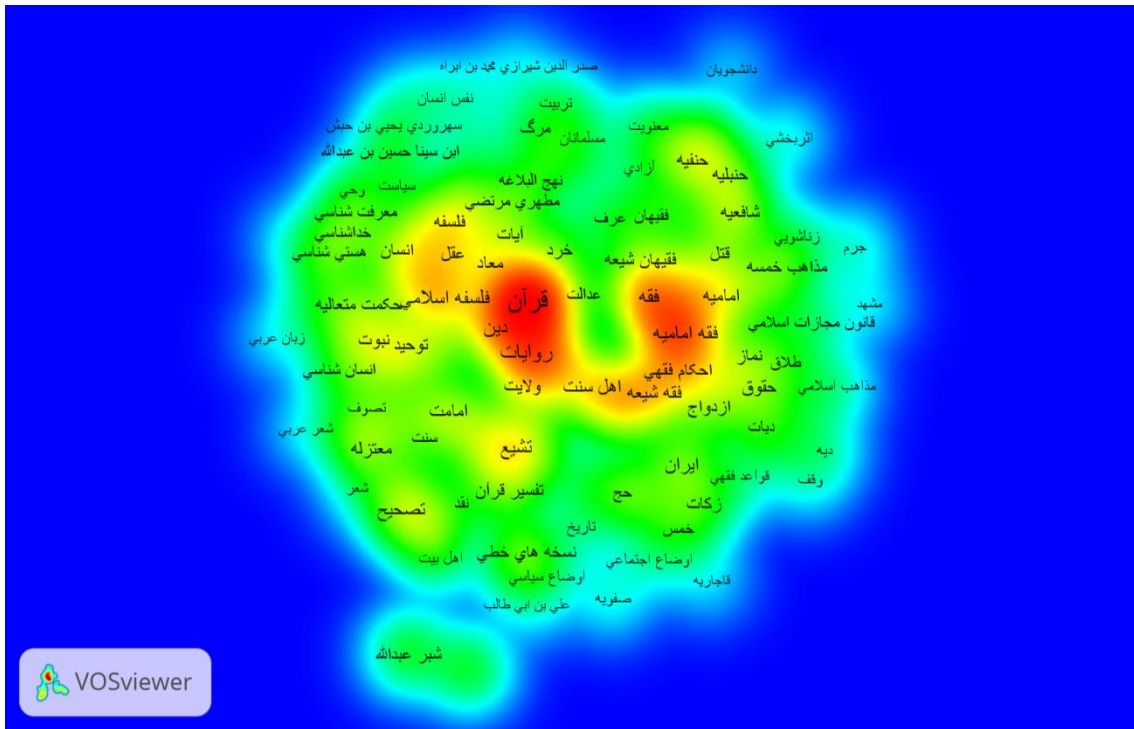
هدف از ترسیم نقشه علمی پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی با رویکرد اسلامی، شناسایی و یافتن دیدی کلی از خوشه‌های مفاهیم این حوزه است و می‌تواند در شناسایی زمینه‌های اصلی و چگونگی روابط بین آنها، به‌طور ذهنی مؤثر باشد. به‌منظور ترسیم نقشه علمی پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی با رویکرد اسلامی در جامعه هدف، از نرم‌افزار VOSviewer استفاده شد، و نقشه علمی پایان‌نامه‌ها و رساله‌های جامعه هدف بر اساس هم‌رخدادی واژگانی، سنججه مرکزیت نزدیکی، رتبه‌ای و بینابینی و نیز خوشه‌بندی سلسله‌مراتبی ترسیم شد.

به‌منظور تعیین هم‌رخدادی واژگانی، تحلیل رخدادهای موجود در عنوان پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها و کلیدواژه‌های آنها انجام شد. نتایج حاصل از تحلیل هم‌واژگانی مدارک نشان دادند که این موضوعات در ۷ خوشه شامل قرآن، روایات، دین، فلسفه اسلامی، فقه، اسلام، اهل سنت قرار گرفتند (نقشه ۱).

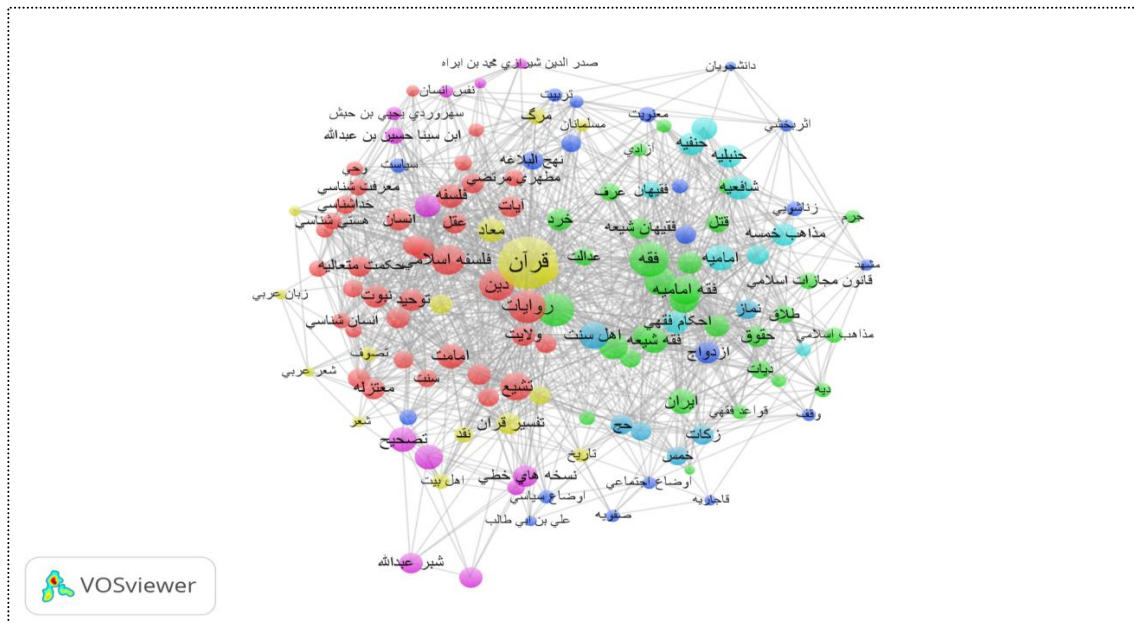
نقشه ۱ و ۲، نمای چگالی و برجستگی از خوشه‌ها و نقاط داغ موضوعی پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی در جامعه را به نمایش می‌گذارد. نقشه نمای چگالی نقاط داغ این حوزه را به نمایش می‌گذارد. نقاط داغ با رنگ قرمز مشخص شده است که هرچه از مرکز ثقل دور می‌شویم رنگ‌ها تغییر می‌کنند و این نشان‌دهنده آن است که از موضوعات داغ حوزه دور می‌شویم، به‌عبارتی خوشه‌های منسجم به غیرمنسجم تغییر می‌کنند.

در نمای برجستگی نیز هر یک از رنگ‌ها نشان‌دهنده خوشه‌ای مجزا هستند و اندازه دایره‌ها نیز بیانگر مفاهیم با وزن بالاست و سرخوشه قرار گرفته‌اند. در نمای چگالی و برجستگی ۸ ناحیه پرفعالیت یا ناحیه داغ دیده می‌شود. درواقع موضوعات داغ و یا اندازه دایره‌ها به معنی موضوعات هسته شناسایی شده در پایان‌نامه‌ها و رساله‌های جامعه هدف است؛ به‌گونه‌ای که موضوعات قرارگرفته در ناحیه قرمز و یا توصیفگرهایی با دایره‌های بزرگ‌تر بیشترین سهم را در تولید پایان‌نامه‌ها و رساله‌های جامعه هدف با رویکرد اسلامی داشته‌اند. همان‌گونه که در نقشه‌ها ملاحظه می‌شود،

بیشترین تمرکز پایان‌نامه‌ها و رساله‌های مورد مطالعه به ترتیب بر روی موضوعات قرآن، روایات، دین، فلسفه اسلامی، فقه، اسلام، اهل سنت است. این بدان جهت است که این موضوعات دارای دایره بزرگ‌تری نسبت به بقیه موضوعات هستند. در واقع اندازه دایره‌ها نشان‌دهنده فراوانی توصیف‌گراهاست. همچنین کوچکی دایره‌ها نشان از فقر و کمی تولید پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها در این حوزه‌ها دارد.

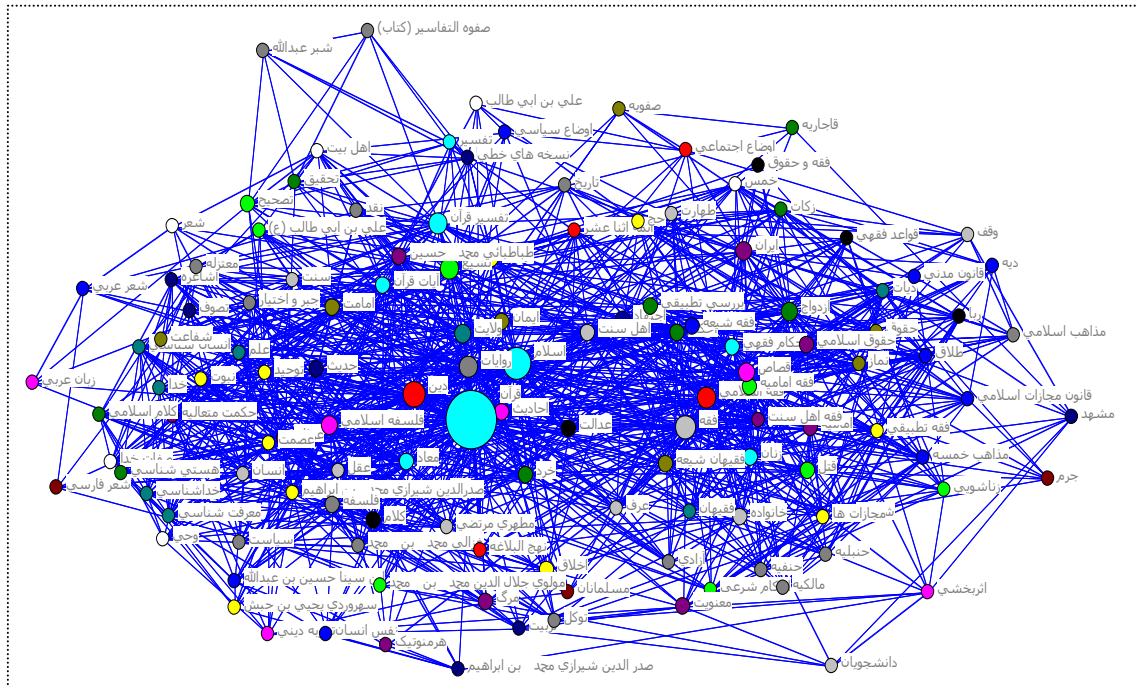
نقشه ۱. خوشه‌بندی موضوعی پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی با رویکرد اسلامی در دانشگاه فردوسی مشهد بر اساس نمای چگالی

نقشه ۲. خوشه‌بندی موضوعی پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی با رویکرد اسلامی در دانشگاه فردوسی مشهد بر اساس نمای برچسبی

با توجه به تحلیل‌های انجام شده در نرم‌افزار و نیز آنچه در نقشه ۴ مشخص شده است، توصیفگر «قرآن» با مرکزیت نزدیکی ۷۸ در رتبه اول و توصیفگر «اسلام» با مرکزیت ۶۷ در رتبه دوم و توصیفگر «دین» با مرکزیت ۶۲ در رتبه سوم قرار دارند.

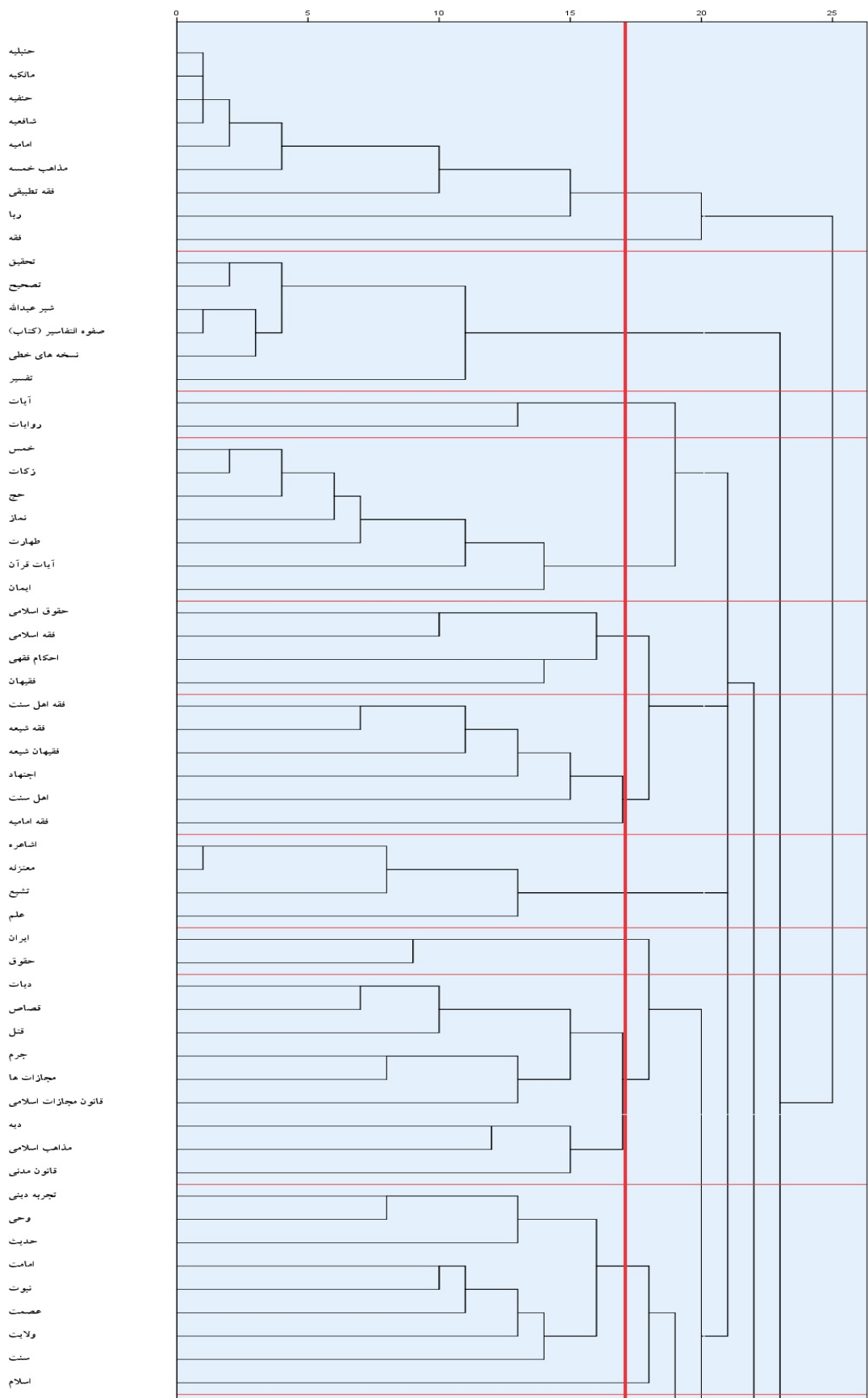
در نقشه ۵. نمای کلی از شبکه هم‌رخدادی توصیفگرها بر اساس سنجه مرکزیت بینابینی ترسیم شده است.

نقشه ۵. نقشه علمی پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی با رویکرد اسلامی بر اساس سنجه مرکزیت بینابینی

همان‌طور که در نقشه ۵ مشخص شده است، توصیفگر «قرآن»، با مرکزیت بینابینی ۱۶۶۴ در رتبه اول و توصیفگر «اسلام» با مرکزیت ۶۹۳ در رتبه دوم و توصیفگر «دین» با مرکزیت ۶۳۷ در رتبه سوم قرار دارند. این اصطلاح‌های موضوعی، موضوع‌های هسته در شبکه هستند و نقش محوری در تولید پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی با رویکرد اسلامی دارند. همچنین در پیوند بین اصطلاح‌ها و تراکم شبکه نقش بااهمیتی دارند. به بیانی دیگر، وجود یا نبود این اصطلاح‌های موضوعی، ارتباط‌های بین موضوع‌ها را باعث می‌شود.

بر اساس نقشه ۶، توصیفگر «قرآن» با مرکزیت رتبه ۳۳۷ در جایگاه اول و توصیفگر «فقه» با مرکزیت رتبه ۱۳۵ در جایگاه دوم و توصیفگر «روایات» با مرکزیت رتبه ۱۲۱ در جایگاه سوم قرار دارند. همچنین توصیفگرهای «اسلام» با مرکزیت رتبه ۱۱۷، «دین» با مرکزیت رتبه ۱۰۱، «فلسفه اسلامی» با مرکزیت رتبه ۹۶ در رتبه‌های بعدی قرار دارند. این نقشه، مفاهیم دارای بالاترین میزان مرکزیت رتبه در مرکز شبکه قرار دارند و با مفاهیم زیادی در ارتباط هستند، و سایر مفاهیم دارای مرکزیت رتبه، درجه پایین‌تری نسبت به این مفاهیم هستند. اندازه دایره‌ها در شبکه نشان‌دهنده میزان درجه مرکزیت آنها می‌باشد، و اندازه لبه‌ها، میزان ارتباط میان مفاهیم در شبکه را نشان می‌دهد. همچنین نزدیکی و دوری توصیفگرها در این نقشه‌ها، بیانگر آن است که در پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها به چه میزان در مورد ارتباط آن دو توصیفگر پرداخته شده است و به چه میزان اثرات آنها را بر یکدیگر مورد سنجش قرار داده‌اند. شاخص کل تمرکز شبکه مورد بررسی در این سنجه برابر ۵۱.۱۰ است، یعنی بیش از ۱۱ درصد از ارتباط‌های ممکن در این شبکه ایجاد شده است. اطلاعات مربوط به ۱۰ توصیفگر برتر بر اساس شاخص مرکزیت رتبه در جدول ۶ ارائه شد.

دوفصلنامه علمی - پژوهشی دانشگاه شاهد / دوره ۴ / شماره ۲ / پاییز و زمستان ۱۳۹۷ (پیاپی ۸) پژوهش نامه علم سنجی

نمودار ۲. خوشه بندی سلسله مراتبی موضوع های بررسی شده در پایان نامه ها و رساله های مورد پژوهش

معرفت شناسی					
هنسی شناسی					
انسان شناسی					
حکمت متعالیه					
مولوی جلال الدین محمد بن محمد					
عقل					
غزالی محمد بن محمد					
فلسفه					
کلام					
عرفان					
دین					
عبدالشناسی					
صفات خدا					
توحید					
کلام اسلامی					
مرگ					
معاد					
انسان					
خدا					
فلسفه اسلامی					
ابن سینا حسین بن عبدالله					
سهروردی بهمن بن حبیب					
صدوقالدین شیرازی محمد بن ابراهیم					
نفس انسان					
هرمنوتیک					
اوضاع اجتماعی					
اوضاع سیاسی					
وقف					
اخلاق					
سنانواده					
مطهری مرتضی					
علی بن ابی طالب (ع)					
نهج البلاغه					
سیاست					
عدالت					
ترجمه					
لذوائج					
طلاق					
زنان					
استکام شرعی					
صفویه					
فاجرایه					
مشهد					
تربیت					
معنویت					
دانشجویان					
انزلیشن					
زنانشویی					
توکل					
نقد و حقوق					
تفسیر قرآن					
علوم قرآن					
تاریخ					
نقد					
احادیث					
اهل بیت					
شعر					
زبان عربی					
مستطابان					
تصوف					
شعر عربی					
شعر فارسی					
جبر و اختیار					
شفاخت					
طبایعاتی محمد حسین					
بررسی تطبیقی					
نامه اثنا عشر					
تواضع فقهی					
خرد					
عرف					
آزادی					
احکام					
قرآن					

نمودار ۳. خوشه بندی سلسله مراتبی موضوع های بررسی شده در پایان نامه ها و رساله های مورد پژوهش

جدول ۷. خوشه‌های موضوعی شناسایی شده در پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی با رویکرد اسلامی

ردیف موضوع خوشه	توصیفگرهای موجود در خوشه	ردیف موضوع خوشه	توصیفگرهای موجود در خوشه
۱	فقه اهل سنت	۸	هرمنوتیک
	حنبلیه، مالکیه، حنفیه، شافعیه، امامیه، مذاهب خمسسه، فقه اسلامی، ربا، فقه		ابن سینا، سهروردی، ملاصداری شیرازی، نفس انسان، هرمنوتیک
۲	اسناد	۹	وقف
	تحقیق، تصحیح، شبر عبدالله، صفوه‌التفاسیر، نسخه‌های خطی، تفسیر		اوضاع اجتماعی، اوضاع سیاسی، وقف
۳	سنت	۱۰	روحانیت و اسلام
	آیات، روایات		اخلاق، خانواده، مرتضی مطهری، علی بن ابی طالب (ع)، نهج البلاغه، سیاست، عدالت، ترجمه
۴	نشانه‌های مؤمن	۱۱	احکام شرعی زناشویی
	خمس، زکات، حج، نماز، طهارت، آیات قرآن، ایمان		ازدواج، طلاق، زنان، احکام شرعی
۵	حقوق اسلامی در اندیشه فقیهان	۱۲	خوارزم
	حقوق اسلامی، فقه اسلامی، احکام فقهی، فقیهان		صفویه، قاجاریه، مشهد
۶	فقه	۱۳	تعلیم و تربیت اسلامی
	فقه اهل سنت، فقه شیعه، فقیهان شیعه، اجتهاد، اهل سنت، فقه امامیه		تربیت، معنویت، دانشجویان، اثربخشی، زناشویی، توکل، فقه و حقوق
۷	علم خداوند	۱۴	علوم حدیث
	اشاعره، معتزله، تشیع، علم		احادیث، نقد، تاریخ، علوم قرآنی، تفسیر
۱۵	حقوق اسلامی	۲۰	مدیحه‌سرایی
	ایران، حقوق		شعر فارسی، شعر عربی، تصوف، مسلمانان، زبان عربی، شعر، اهل بیت
۱۶	حقوق جزا	۲۱	فیلسوف و مفسر بزرگ قرآن
	دیات، قصاص، قتل، جرم، مجازات‌ها، قانون مجازات اسلامی، دیه، مذاهب اسلامی، قانون مدنی		بررسی تطبیقی، محمدحسین طباطبایی، شفاعت، جبر و اختیار
۱۷	کلام	۲۲	احکام فقهی - آزادی
	تجربه دینی، وحی، حدیث، امامت، نبوت، عصمت، ولایت، سنت، اسلام		احکام، آزادی، عرف، خرد، قواعد فقهی، ائمه اثنا عشر
۱۸	کلام و فلسفه	۲۳	قبس
	معرفت‌شناسی، هستی‌شناسی، کلام و فلسفه انسان‌شناسی، حکمت متعالیه، مولانا، عقل، غزالی، فلسفه، کلام، اسلام، دین		قرآن (رانت ^۱ کلی)
۱۹	اعتقادات		
	خداشناسی، صفات خدا، توحید، کلام اسلامی، مرگ، معاد، انسان، خدا، فلسفه اسلامی		

1 . rant

نمودار ۲ و ۳، نشانگر روابط سلسله‌مراتبی بین موضوع‌های اسلامی بررسی شده در پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی در دانشگاه فردوسی در بازه زمانی مورد پژوهش است که ۲۳ خوشه از آن حاصل شد. از آنجا که طول این نمودار زیاد بود و نمایش یک جای آن به صورت واضح در یک صفحه وجود نداشت، به دو بخش تقسیم و در دو نمودار جداگانه ارائه شد.

یکی از کارهایی که پس از رسم نمودار سلسله‌مراتبی روابط موضوع‌ها و تعیین خوشه‌ها صورت می‌گیرد، دادن عنوان یا برچسب به هر یک از خوشه‌هاست که استاندارد خاصی برای آن وجود ندارد. یکی از روش‌ها برای انجام این کار، ایجاد یک عبارت یا مضمون بر اساس اصطلاح‌های موجود در هر خوشه است. تعیین این مضامین، متکی بر ذهن و سلیقه متخصصین موضوعی است (توکلی‌زاده راوی، دهقان، نجابتیان و سهیلی، ۱۳۹۴).

در جدول ۷، به ترتیب مضامین مربوط به خوشه‌های موضوعی بررسی شده در پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی با رویکرد اسلامی در دانشگاه فردوسی مشهد ارائه شده است.

همان‌گونه که جدول ۷ نشان می‌دهد، پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی با رویکرد اسلامی، ۲۲ محور اصلی را در بر می‌گیرند که این محورها به‌طور کلی در بطن یک موضوع کلی‌تر به نام قرآن قرار دارد. اصطلاحاً به این موضوع رانت گفته می‌شود. از لحاظ ظاهری، اگر در نمودار سلسله‌مراتبی (نمودار ۲ و ۳) خط شاخص را به گونه‌ای عمود کنیم که تنها دو خوشه حاصل شود و خوشه انتهایی تنها یک عضو داشته باشد و بقیه موضوع‌ها در خوشه دیگر قرار گیرد، خوشه‌ای که یک عضو دارد، رانت نامیده می‌شود (توکلی‌زاده راوی و دیگران، ۱۳۹۴)، مثلاً در تصویر ۱، اگر از نقطه ۲۴ یک خط بر نمودار عمود کنیم، چنین حالتی پیش می‌آید که اصطلاحاً خوشه پایینی، یعنی قرآن یک رانت است.

بحث و نتیجه‌گیری

امروزه با توجه شرایط جهانی و مطرح شدن مباحثی از قبیل اسلام‌ستیزی، نقش حوزه علوم انسانی بیش از پیش پررنگ‌تر شده و لذا داشتن اطلاعات جدید و تولید علم در زمینه اسلام از اهمیت ویژه برخوردار شده است.

هدف از این پژوهش بررسی وضعیت پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی با رویکرد اسلامی در دانشگاه فردوسی مشهد در چهار حوزه ادبیات و علوم انسانی، الهیات، علوم اداری و اقتصاد و علوم تربیتی و روانشناسی، با هدف مشخص شدن نقش این دانشگاه در تولید علم با رویکرد اسلامی بود. تحلیل یافته‌های پژوهش نشان داد که در مجموع ۱۲۰۱ عنوان پایان‌نامه و رساله با رویکرد اسلامی در جامعه مورد بررسی به ثبت رسیده بود که از این تعداد ۳۴۱ عنوان آن در رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی به ثبت رسیده بود. گودرزی و صحفی (۱۳۸۹)، در پژوهشی که به بررسی وضعیت کیفی رساله‌های برتر دینی در سطح کشور پرداختند، به نتایج متفاوتی با نتایج پژوهش حاضر دست یافتند. در پژوهش آنها، رشته علوم قرآن و حدیث در جایگاه نخست و رشته‌های فقه و مبانی حقوق اسلامی و فلسفه و کلام اسلامی در جایگاه‌های بعدی قرار داشتند. طبق نتایج به دست آمده فراوانی پایان‌نامه‌ها و رساله‌هایی با رویکرد اسلامی در اکثر رشته‌های سایر دانشکده‌ها، بسیار در سطح پایین قرار داشت. شاید کم‌توجهی به علوم انسانی اسلامی، نبود متخصص کافی آشنا با مفاهیم اسلامی و فقر منابع کافی درباره مفاهیم اسلامی در حوزه‌های مذکور از عوامل مهم باشند. در این راستا، تیرگر و دیگران (۱۳۹۱) در پژوهش خود عواملی از قبیل فقر دسترسی به منابع و فقر مفاهیم (مرتبط با قرآن) در آموزش‌های چنین رشته‌هایی را عامل کم‌کاری در این عرصه برشمردند.

دانشکده الهیات با ۱.۶۶ درصد از کل پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها، نقش پررنگی در تولید پایان‌نامه‌ها و رساله‌هایی با رویکرد اسلامی در جامعه هدف داشته است. بررسی وضعیت تولید پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها مقطع تحصیلی نشان داد که از نظر مقطع تحصیلی، ۱۰۷۲ عنوان پایان‌نامه با رویکرد اسلامی در مقطع کارشناسی ارشد و ۱۲۹ عنوان در مقطع دکترا به ثبت رسیده بود. بر اساس یافته‌ها، موضوع قرآن، حقوق جزا (فقه، و تفاسیر به‌عنوان سه موضوع برتر از نظر فراوانی به‌ترتیب در رتبه‌های اول تا سوم قرار داشتند.

یافته‌های پژوهش نشان دادند که تولید پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی با رویکرد اسلامی، با روند رشد نامتعالی روبه‌رو بوده و در دو سال پایانی رشد زیادی داشته است. نتایج پژوهش‌های فتاحی و دیگران (۱۳۹۰)، نوکریزی و زینلی چهکنند (۱۳۹۱)، و نیز ونکاتسان و سانوسکودی (۲۰۱۴) با نتایج پژوهش حاضر همخوانی داشت. در پژوهش‌های آنها نیز رشد تولیدات علمی دارای روند صعودی بود.

میزان رشد سالانه تولید پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی با رویکرد اسلامی در دانشگاه فردوسی مشهد برابر با رشد ۳۵.۴۴ درصدی بیش از میزان رشد سالانه ۸۳.۳۲ درصدی کل پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی بود. این میزان رشد به‌دست‌آمده در مقایسه با نتایج پژوهش‌هایی از جمله پژوهش عبدولایه (۲۰۰۴)، ویلسون و مارکوسوا (۲۰۰۴) و فتاحی و دیگران (۱۳۹۰) که در پژوهش خود به‌ترتیب به میزان رشد سالیانه را ۲۶۶.۷ درصد، ۳۱ درصد و ۲.۳۴ درصد گزارش کردند، بسیار بیشتر بود. با مقایسه نتایج پژوهش حاضر با نتایج پژوهش‌های مشابه به نظر می‌رسد این روند رشد در راستای رسیدن به اهداف سند چشم‌انداز بیست‌ساله در دانشگاه باشد. به‌بیانی‌دیگر، این میزان رشد سالانه هم‌راستا و همگام با جهش علمی کشور در سال‌های اخیر و حتی جلوتر از آن بوده است.

به نظر می‌رسد افزون بر موارد پیش‌تر بیان شده، عوامل دیگری نظیر ایجاد پژوهشکده مطالعات اسلامی در دانشگاه، برگزاری همایش‌هایی با محوریت اسلام، ایجاد انجمن‌ها و تشکل‌های اسلامی، همکاری بیش از پیش حوزه علمیه و دانشگاه، و شاید اعمال سیاست تشویق در افزایش میزان تولید پایان‌نامه‌ها و رساله‌هایی با رویکرد اسلامی از سوی برخی محافل مانند پژوهشکده مطالعات اسلامی در این میزان رشد مؤثر بوده است.

همچنین یافته‌ها نشان داد که در مجموع ۲۱۰ عنوان مقاله از پایان‌نامه‌ها و رساله‌های جامعه هدف منتشر شده بود که ۱۳۳ عنوان آن مربوط به پایان‌نامه‌های مقطع کارشناسی ارشد و ۷۷ عنوان نیز مربوط به رساله‌های مقطع دکترا بود. بر اساس نتایج، می‌توان گفت که در نظر گرفتن یک نمره برای داشتن مقاله به هنگام دفاع پایان‌نامه و نیز الزامی بودن داشتن مقاله هنگام دفاع رساله در مقطع دکترا، چندان در زمینه تولید مقاله علمی راهگشا نبوده و وضعیت تولید مقاله‌های برگرفته از پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها در جامعه مورد بررسی رضایت‌بخش نبوده است. نکته دیگر اینکه تولید مقاله در مقطع دکتری تقریباً بیش از ۷.۴ برابر تولید آن در مقطع کارشناسی ارشد بوده است. این امر طبیعی می‌نماید چون در سال‌های اخیر داشتن مقاله در دوره دکتری برای دفاع از رساله الزامی است و در نتیجه این الزام ممکن است باعث رشد مقاله در این مقطع شده باشد. البته عوامل دیگری نیز در این نابرابر تولید دخیل است که بحث آن در اینجا نمی‌گنجد. به‌طور طبیعی انتظار تولید علمی از دانشجوی دکتری به دلیل سطح دانش پژوهشی بالاتر، بیشتر است.

در بخش ترسیم نقشه علمی پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علوم انسانی با رویکرد اسلامی، بر اساس تحلیل هم‌واژگانی عناوین و کلیدواژه‌های پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها، ۷ خوشه موضوعی شناسایی شدند که عبارت بودند از قرآن، روایات، دین، فلسفه اسلامی، فقه، اسلام و اهل سنت. در این میان قرآن به‌عنوان موضوع داغ و هسته شناسایی شد، و شبکه هم‌واژگانی ترسیم‌شده از نوع پیوسته بود. تحلیل هم‌واژگانی تولیدات علمی حوزه اطلاع‌سنجی در پژوهش

صدیقی (۱۳۹۳)، حاکی از آن بود که پژوهشگران این حوزه به موضوع‌های متنوع و مختلفی پرداخته بودند. نتایج پژوهش او نیز تقریباً مشابه نتیجه پژوهش حاضر بود. بر اساس سنجه مرکزیت نزدیکی و بینابینی موضوع‌های قرآن، اسلام و دین به‌عنوان موضوع‌هایی با فراوانی بالا شناسایی شدند. بر اساس سنجه مرکزیت رتبه‌ای نیز موضوع‌های قرآن، فقه و روایات در جایگاه اول تا سوم قرار گرفتند. در فن خوشه‌بندی سلسله‌مراتبی ۲۳ خوشه اصلی شناسایی شدند که در این میان قرآن به‌عنوان رانت شناخته شد و ۲۲ خوشه موضوعی دیگر نیز زیرمجموعه آن قرار گرفتند. با توجه به نتایج به‌دست‌آمده بر اساس ترسیم نقشه علمی پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها می‌توان گفت که در میان سایر موضوع‌های اسلامی شناسایی شده در این پژوهش، قرآن بیشتر از سایر موضوع‌ها از سوی دانشجویان و اعضای هیئت علمی مورد توجه واقع شده است درحالی‌که وضعیت سایر موضوع‌های اسلامی چندان رضایت‌بخش نیست.

در پایان، تشویق دانشجویان تحصیلات تکمیلی و اعضای هیئت علمی حوزه علوم انسانی به انجام پژوهش‌های با رویکرد اسلامی و حمایت آنان، انتشار مقاله از این پژوهش‌ها، همکاری با حوزه‌های علمیه برای شناسایی مباحث اسلامی در حوزه علوم انسانی و حمایت پژوهشکده‌ها و پژوهشگاه‌های علوم اسلامی از این نوع پژوهش‌ها پیشنهاد می‌شود.

پیشنهاد‌های اجرایی پژوهش

۱. تشویق و ترغیب دانشجویان بخش تحصیلات تکمیلی و اعضای هیئت علمی به‌منظور انجام پژوهش‌هایی با رویکرد اسلامی با حمایت مالی از سوی دانشگاه و پژوهشکده مطالعات اسلامی، می‌تواند در افزایش تولید علم دینی اثرگذار باشد.
۲. بهادادن مسئولان حوزه پژوهش به تولید علم دینی و تخصیص بودجه و امکانات مناسب برای تولید علم با رویکرد اسلامی در حوزه‌های تحصیلی دانشگاه در توسعه این حوزه مهم است.
۳. گسترش ارتباطات و همکاری‌ها میان دانشگاه و حوزه علمیه می‌تواند در شناسایی مفاهیم دینی مرتبط با حوزه‌های تحصیلی در دانشگاه مؤثر باشد.
۴. تشویق دانشجویان مقطع تحصیلات تکمیلی و اعضای هیئت علمی به انتشار مقاله‌های برگرفته از پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها بسیار مورد توجه قرار گیرد.
۵. به مسئولان و دست‌اندرکاران امر پژوهش و مسئولان پژوهشکده مطالعات اسلامی پیشنهاد می‌شود از گروهی متشکل از روحانیت و اعضای هیئت علمی گروه‌های مختلف تحصیلی برای استخراج مفاهیم اسلامی مرتبط با رشته‌های تحصیلی دعوت به عمل آورند.

فهرست منابع

بذرافشان، اعظم؛ و مصطفوی، احسان (۱۳۹۰). تحلیل علم‌سنجی ۳۶ سال تولید علم انستیتو پاستور ایران در پایگاه ISISICIE. مدیریت سلامت، ۱۴ (۴۵)، ۷-۱۰.

توکلی‌زاده راوی، محمد؛ دهقان، فاطمه؛ نجابتیان، مریم؛ و سهیلی، فرامرز (۱۳۹۴). تحلیل محتوای مقالات فارسی نشریات علمی ایران در زمینه ازدواج و طلاق با روش خوشه‌بندی سلسله‌مراتبی. فصلنامه فرهنگی- تربیتی زنان و خانواده، ۱۰ (۳۲)، ۷-۲۸.

- تیرگر، آرام؛ یمین فیروز، موسی؛ نیکخواه، علی؛ و موسی، اشراف‌السادات (۱۳۹۱). استفاده از منابع مذهبی در تدوین پایان‌نامه‌های پزشکی. *دانشگاه علوم پزشکی بابل*، ۱۵ (۱)، ۹۳-۸۹.
- خاصه، علی‌اکبر؛ احمدی‌نژاد، فریبرز؛ و حجازی، سلیمان (۱۳۹۱). بررسی و تحلیل پژوهش‌های قرآنی در عرصه بین‌المللی ISI. *قرآن و علم*، ۶ (۱۰)، ۱۴۵-۱۶۶.
- خان‌دیزجی، امیرحسین (۱۳۹۰). رویکرد انتقادی به پایان‌نامه‌های جامعه‌شناسی در ایران. *راهبرد فرهنگ*، (۱۴ و ۱۵)، ۱۴۰-۱۵.
- سالمی، نجمه؛ و کوشا، کیوان (۱۳۹۲). مقایسه تحلیل هم‌استنادی و تحلیل هم‌واژگانی در ترسیم نقشه کتاب‌شناختی مطالعه موردی: دانشگاه تهران. *پژوهشنامه علوم و فناوری اطلاعات ایران*، ۲۹ (۱)، ۲۵۳-۲۶۶.
- صدیقی، مهری (۱۳۹۳). بررسی کاربرد روش تحلیل هم‌رخدادی واژگان در ترسیم ساختار حوزه‌های علمی (مطالعه موردی: حوزه اطلاع‌سنجی). *پژوهشنامه پردازش و مدیریت اطلاعات*، ۳۰ (۲)، ۳۶۹-۳۷۳.
- فتاحی، رحمت‌اله؛ دانش، فرشید؛ و سهیلی، فرامرز (۱۳۹۰). بررسی وضعیت جهانی تولیدات علمی دانشگاه فردوسی مشهد طی سال‌های ۱۹۹۰-۲۰۱۰ در وبگاه علوم (Web of Science) با هدف ترسیم نقشه علم این دانشگاه. *پژوهشنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ۱ (۱)، ۱۶۱-۱۸۳.
- کریمی، رضا (۱۳۸۹). بررسی تحلیلی انتشارات علمی تولیدشده در حوزه اسلام پایگاه (ISI) Web Of Science. *سفینه*، (۲۸)، ۱۲۸-۱۵۰.
- گودرزی، حسین؛ و صحفی، محمدعلی (۱۳۸۹). بررسی وضعیت شاخص‌های کیفی پایان‌نامه‌های برتر دینی در ایران دوره بررسی: مقطع دکترای Ph. D و سطح چهارم حوزوی طی سال‌های ۱۳۸۰_۱۳۸۷. *فصلنامه مطالعات فرهنگی اجتماعی*، (۱)، ۷۵-۹۶.
- نوروزی چاکلی، عبدالرضا (۱۳۹۰). *آشنایی با علم‌سنجی (مبانی، مفاهیم، روابط و ریشه‌ها)*. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)؛ مراکز تحقیق و توسعه علوم انسانی؛ دانشگاه شاهد؛ مرکز چاپ و انتشارات.
- نوکاریزی، محسن؛ و زینلی چهکنند، اکرم (۱۳۹۱). تحلیل کمی تولیدات علمی اعضای هیئت علمی دانشگاه فردوسی مشهد از سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۰. *پژوهشنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی*، (۴۱)، ۷۳-۹۸.
- Abdoulaye, K. (2004). Research Trends in Humanities: an Analysis of Master's Theses at the International Islamic University Malaysia. *Malaysian Journal of Library & Information Science*, 9 (1).59-68.
- Aktan, O. (2014). Analyzing Master Dissertations In Terms Of Strategic Planing. *Anatolian Journal of Educational Leadership and Instruction*, 2 (1).12-31.
- Araujo, R. F., & Oliveira, M. (2015). Technological Basis for Information Science in Brazil: A Scientometric Study. *Qualitative and Quantitative Methods in Libraries (QQML) Special Issue Bibliometrics and Scientometrics*, 231_ 241.

- Lolis, S., Sanches-Marques, A. M. M., de Arruda Reis, S. L., & Benedito, E. (2009). Scientometric analysis of energetic ecology: primary production of aquatic macrophytes. *Marin-ga*, 31 (4), 363-369.
- Venkatesan, M., & Thanuskody, D.(2014). A Scientometric Analysis Of Nuclear Power Generation Research: A Study. *International Journal of Library and Information Studies*, 4 (3), 65 -75.
- Wilson, C. S, & Markusova, V. A. (2004).Changes in the scientific output of Russia from 1980 to 2000, as reflected in the Science Citation Index, in relation to national politico-economic changes.*Scientometrics*, 59 (3).281-472.